

**VIỆN HÀN LÂM KHOA HỌC XÃ HỘI VIỆT NAM
HỌC VIỆN KHOA HỌC XÃ HỘI**

HOÀNG PHƯƠNG MAI

**NGHIÊN CỨU VĂN KIẾN NGOẠI GIAO
CỦA TRIỀU ĐÌNH NHÀ NGUYỄN (VIỆT NAM)
GỬI TRIỀU ĐÌNH NHÀ THANH (TRUNG QUỐC)
GIAI ĐOẠN 1802 - 1885**

LUẬN ÁN TIẾN SĨ NGỮ VĂN

HÀ HỘI, 2014

**VIỆN HÀN LÂM KHOA HỌC XÃ HỘI VIỆT NAM
HỌC VIỆN KHOA HỌC XÃ HỘI**

HOÀNG PHƯƠNG MAI

**NGHIÊN CỨU VĂN KIẾN NGOẠI GIAO
CỦA TRIỀU ĐÌNH NHÀ NGUYỄN (VIỆT NAM)
GỬI TRIỀU ĐÌNH NHÀ THANH (TRUNG QUỐC)
GIAI ĐOẠN 1802 - 1885**

Chuyên ngành: Hán Nôm

Mã số: 62 22 40 01

LUẬN ÁN TIẾN SĨ NGỮ VĂN

Người hướng dẫn khoa học:

- 1. PGS Trần Nghĩa**
- 2. PGS. TS Nguyễn Thị Oanh**

HÀ HỘI, 2014

LỜI CẢM ƠN

Trước tiên, tôi xin chân thành bày tỏ lời cảm ơn chân thành tới hai thầy hướng dẫn khoa học là PGS. Trần Nghĩa và PGS. TS Nguyễn Thị Oanh đã tận tình hướng dẫn và chỉ bảo cho tôi những kiến thức hết sức quý báu, động viên tôi hoàn thành Luận án này.

Tôi cũng xin được bày tỏ lời cảm ơn sâu sắc tới Ban Lãnh đạo Viện Nghiên cứu Hán Nôm, các thầy cô trong Học viện Khoa học xã hội, Bộ môn Hán Nôm – Khoa Văn học trường ĐHKHXH&NV, Viện Nghiên cứu Hán Nôm, cùng các cô chú và các anh chị đồng nghiệp đã hết lòng dạy bảo, chia sẻ kinh nghiệm, tạo mọi điều kiện thuận lợi để tôi có thể học tập, nghiên cứu và hoàn thành Luận án.

Nhân đây, tôi cũng xin được gửi lời cảm ơn tới toàn thể bạn bè và người thân trong gia đình, những người đã hỗ trợ, chia sẻ, động viên, tạo điều kiện cho tôi để tôi cố gắng hoàn thành Luận án.

Hà Nội, ngày 18 tháng 03 năm 2014.

Tác giả Luận án

Hoàng Phương Mai

LỜI CAM ĐOAN

Tôi xin cam đoan Luận án “Nghiên cứu văn kiện ngoại giao của triều đình nhà Nguyễn (Việt Nam) gửi triều đình nhà Thanh (Trung Quốc) giai đoạn 1802 - 1885” là kết quả làm việc, nghiên cứu của riêng tôi.

Tôi xin cam đoan Luận án đã được tiến hành một cách nghiêm túc.

Tôi xin cam đoan rằng kết quả của các nhà nghiên cứu đi trước đã được tiếp thu một cách chân thực, cẩn trọng, có trích nguồn dẫn cụ thể trong Luận án.

Hà Nội, ngày 18 tháng 03 năm 2014.

Tác giả Luận án

Hoàng Phương Mai

QUY ƯỚC VIẾT TẮT

- CBTN: Châu bản triều Nguyễn
- ĐNTL: *Đại Nam thực lục*
- KĐĐNHĐSL: *Khâm định Đại Nam hội điển sự lệ*
- QTCBTY: *Quốc triều chính biên toát yếu*
- TTLTQG I: Trung tâm lưu trữ Quốc gia I
- TVQG: Thư viện Quốc gia
- TVVS: Thư viện Viện Sử học
- TVVV: Thư viện Viện Văn học
- TTL: *Thanh thực lục*
- VNCHN: Viện Nghiên cứu Hán Nôm
- VTTKHXH: Viện Thông tin Khoa học xã hội

MỤC LỤC

PHẦN MỞ ĐẦU	1
PHẦN NỘI DUNG	9
Chương 1: Tổng quan tình hình nghiên cứu liên quan đến đề tài Luận án	9
1.1 Tình hình nghiên cứu	9
1.2 Cơ sở lý thuyết của đề tài	22
1.3 Các khái niệm và thuật ngữ liên quan	22
Tiểu kết chương 1	25
Chương 2: Khái quát tình hình giao thiệp giữa triều đình nhà Nguyễn và triều đình nhà Thanh giai đoạn 1802 – 1885	26
2.1 Thời điểm mở đầu và kết thúc mối quan hệ giữa triều đình nhà Nguyễn với triều đình nhà Thanh	26
2.1.1 Thời điểm mở đầu	26
2.1.2 Thời điểm kết thúc	26
2.2 Tình hình giao thiệp giữa triều đình nhà Nguyễn và triều đình nhà Thanh giai đoạn 1802 – 1885	29
2.2.1 Tình hình giao thiệp thông qua sứ bộ bang giao	29
2.2.2 Tình hình giao thiệp thông qua sứ thần, phái viên đi công cán	45
2.2.3 Tình hình giao thiệp thông qua đường dịch trạm	56
Tiểu kết chương 2	60
Chương 3: Khảo sát nguồn tư liệu văn kiện ngoại giao của triều đình nhà Nguyễn gửi triều đình nhà Thanh giai đoạn 1802 – 1885	61
3.1 Công việc biên soạn và lưu trữ văn kiện ngoại giao của triều đình nhà Nguyễn giai đoạn 1802 – 1885	61
3.2 Hiện trạng văn kiện ngoại giao của triều đình nhà Nguyễn gửi triều đình nhà Thanh giai đoạn 1802 – 1885	62
3.2.1 Văn kiện ngoại giao trong Châu bản triều Nguyễn	63
3.2.2 Văn kiện ngoại giao trong thư tịch Hán Nôm	74
3.2.3 Văn kiện ngoại giao trong Sử tịch	98
3.3 Đánh giá tổng quan về tình hình văn kiện ngoại giao của triều đình nhà Nguyễn gửi triều đình nhà Thanh giai đoạn 1802 – 1885.	100
Tiểu kết chương 3	103
Chương 4: Giá trị nguồn văn kiện ngoại giao của triều đình nhà Nguyễn gửi triều đình nhà Thanh giai đoạn 1802 – 1885	105
4.1 Phản ánh đường lối đối ngoại của triều đình nhà Nguyễn đối với triều đình nhà Thanh giai đoạn 1802 – 1885	105
4.1.1 Thiết lập và duy trì mối quan hệ bang giao vốn có từ các triều đại trước	105
4.1.2 Trao đổi nhằm giải quyết các vấn đề song phương	115

4.1.3 Trao đổi nhằm giải quyết các vấn đề đa phương	128
4.2 Thể hiện sự phong phú về thể loại và ngôn từ của văn kiện ngoại giao triều đình nhà Nguyễn gửi triều đình nhà Thanh giai đoạn 1802 – 1885	135
4.2.1 Về mặt thể loại	135
4.2.2 Về mặt ngôn ngữ và văn tự	143
Tiểu kết chương 4	147
PHẦN KẾT LUẬN	149
Tài liệu tham khảo	
Danh mục các công trình đã công bố có liên quan đến đề tài Luận án	
PHẦN PHỤ LỤC	
Phụ lục 1: Bảng thống kê hoạt động trao trả tội phạm, giặc cướp người Thanh	1
Phụ lục 2: Danh mục văn kiện ngoại giao trong Châu bản triều Nguyễn	5
Phụ lục 3: Bảng đối chiếu văn kiện ngoại giao của sứ bộ Phạm Thế Trung	13
Phụ lục 4: Bảng đối chiếu văn kiện ngoại giao của sứ bộ Lý Văn Phức	15
Phụ lục 5: Bảng đối chiếu văn kiện ngoại giao của sứ bộ Lê Tuấn	17
Phụ lục 6: Danh mục văn kiện thống kê từ nhóm trước tác của sứ thần (Bảng 1)	21
Phụ lục 7: Bảng đối chiếu các văn kiện trong <i>Bang giao lục</i> A.691/2q3 và HN.220/3	27
Phụ lục 8: Danh mục văn kiện ngoại giao từ nhóm văn bản bang giao (Bảng 2)	30
Phụ lục 9: Danh mục văn kiện ngoại giao từ nhóm văn bản hành chính (Bảng 3)	34
Phụ lục 10: Danh mục văn kiện ngoại giao từ nhóm văn bản thơ văn (Bảng 4)	35
Phụ lục 11: Danh mục văn kiện ngoại giao từ nhóm văn bản sử học (Bảng 5)	38
Phụ lục 12: Kết hợp bảng 1 và bảng 2	39
Phụ lục 13: Bảng 1 - 2 kết hợp bảng 3	47
Phụ lục 14: Bảng 1 – 2 - 3 kết hợp bảng 4	55
Phụ lục 15: Bảng thống kê việc các vua nước ta cử sứ giả sang Trung Quốc cầu phong	65
PHỤ LỤC DỊCH VĂN KIỆN	

PHẦN MỞ ĐẦU

1. Lý do chọn đề tài

Hiện nay, nhân loại đang vận động và phát triển trong xu thế hội nhập, tăng cường các mối quan hệ trên mọi lĩnh vực kinh tế, chính trị, văn hóa, xã hội, v.v... Trong xu thế đó, rõ ràng việc xây dựng các mối quan hệ đối ngoại mang tính chiến lược, bền vững luôn là một trong những mục tiêu và hành động quan trọng đối với bất kỳ một quốc gia, dân tộc, thời đại, thể chế chính trị nào. Mặc dù chế độ phong kiến đã lùi vào quá khứ, Việt Nam hiện nay đang phát triển mối quan hệ với nhiều quốc gia, dân tộc và vùng lãnh thổ trên thế giới; song những trang sử cũ vẫn chứa đựng những giá trị nhất định cần tham khảo, kế thừa và phát huy. Vì vậy, việc tìm hiểu lịch sử dân tộc nói chung và lịch sử đối ngoại nói riêng, cũng tức là tìm về những giá trị mà các thế hệ cha ông đi trước đã gìn giữ, chọn lọc và gửi gắm cho tương lai.

Do hình thành và phát triển trên cơ sở địa – chính trị đặc biệt, mối quan hệ ngoại giao giữa Việt Nam và Trung Quốc thời phong kiến đã trải qua hàng ngàn năm lịch sử, gắn liền cùng với vận mệnh chính trị, xã hội đầy thăng trầm và biến đổi của cả hai dân tộc. Đến triều Nguyễn, chế độ phong kiến ở Việt Nam và Trung Quốc đều đã bước vào giai đoạn hậu kỳ, chế độ quân chủ tập quyền trung ương đi đến thoái trào. Đồng thời, lúc này triều đình nhà Nguyễn và triều đình nhà Thanh còn phải lo đối phó với các nước phương Tây và một số quốc gia hùng mạnh khác chứ không đơn thuần là mối quan hệ giữa các quốc gia lân cận nữa. Trong suốt giai đoạn đó, triều đình hai nước thường xuyên trao đổi liên lạc nhằm giải quyết những vấn đề xung quanh việc giao hảo, thông thương, giữ gìn trật tự trị an, bảo vệ biên cương lãnh thổ, v.v... Để thực hiện được điều đó, hai bên đã sử dụng những phương tiện liên lạc chủ yếu là những bản tấu, biểu, sắc, thư, v.v... Một số bộ sử lớn của triều Nguyễn thường ghi chép một cách vắn tắt về các sự kiện ngoại giao chứ hầu như ít khi thuật lại một cách trọn vẹn những văn kiện ngoại giao – một trong những nhân tố chính yếu hình thành nên mối quan hệ đó. Trong khi đó, ngoài những thông tin về văn kiện ngoại giao được ghi chép trong sử tịch triều Nguyễn, văn kiện ngoại giao giữa triều đình nhà Nguyễn và triều đình nhà Thanh giai đoạn này được ghi chép trong kho Châu bản triều Nguyễn (CBTN) và rải rác trong một số văn bản Hán Nôm hiện đang lưu giữ ở các thư viện lớn trong tình

trạng thiếu tính hệ thống, thiếu nhất quán về mặt niên đại, thậm chí có sự sai khác về mặt nội dung sự kiện.

Qua quá trình tìm hiểu, chúng tôi nhận thấy từ trước đến nay, trong một số công trình nghiên cứu về lịch sử mối quan hệ ngoại giao Việt Nam – Trung Quốc có rải rác đề cập đến văn kiện ngoại giao triều Nguyễn, song hầu như chưa có bất cứ một công trình nào cho dù là của học giả trong nước hay nước ngoài đi sâu khảo sát và nghiên cứu một cách có hệ thống về lĩnh vực này.

Văn kiện ngoại giao của triều đình nhà Nguyễn gửi triều đình nhà Thanh giai đoạn 1802 – 1885 là một đề tài cần sử dụng các kiến thức về văn bản học Hán Nôm, cùng những tri thức về ngôn ngữ - văn tự của ngành Hán Nôm học, v.v... Do đó, việc nghiên cứu lĩnh vực này rất phù hợp với mã ngành Tiến sĩ Ngữ văn chuyên ngành Hán Nôm.

Vì vậy, Luận án chọn đề tài *Nghiên cứu văn kiện ngoại giao của triều đình nhà Nguyễn (Việt Nam) gửi triều đình nhà Thanh (Trung Quốc) giai đoạn 1802 - 1885* nhằm góp phần tìm hiểu mối quan hệ ngoại giao của vương triều phong kiến cuối cùng nước ta với nước láng giềng Trung Quốc trong một giai đoạn lịch sử vừa lưu giữ và kế thừa mối quan hệ truyền thống, vừa chịu tác động và ảnh hưởng bởi xu thế chính trị thế giới mới, cũng là giai đoạn lịch sử gần nhất với thời đại của chúng ta.

2. Mục đích nghiên cứu:

Luận án tiến hành khảo cứu nguồn tư liệu văn kiện ngoại giao của triều đình nhà Nguyễn gửi triều đình nhà Thanh giai đoạn 1802 – 1885 trong kho CBTN và kho thư tịch Hán Nôm hiện còn tại các thư viện ở Hà Nội, kết hợp khảo sát và đối chiếu với những thông tin ghi chép về văn kiện ngoại giao trong thư tịch lịch sử hai nước.

Qua đó, Luận án phân tích nguồn tư liệu văn kiện theo các góc độ nội dung và hình thức văn bản nhằm làm nổi bật những giá trị tiêu biểu chứa đựng trong những tư liệu văn kiện đó. Đặc biệt là chỉ ra đường lối đối ngoại mà triều đình nhà Nguyễn từng lựa chọn để giao thiệp đối với triều đình nhà Thanh trong bối cảnh xã hội khá phức tạp và nhiều biến động cả ở nước ta lẫn các nước trong khu vực thời bấy giờ.

Ngoài ra, Luận án cũng hy vọng cung cấp một số danh mục tư liệu và sự kiện liên quan phục vụ cho giới nghiên cứu và những người quan tâm.

3. Đối tượng và phạm vi nghiên cứu:

- Đối tượng nghiên cứu: Luận án chủ yếu tiến hành khảo sát, thống kê và nghiên cứu các văn kiện ngoại giao mà triều đình nhà Nguyễn của Việt Nam gửi triều đình nhà Thanh của Trung Quốc giai đoạn 1802 – 1885 hiện còn trong kho CBTN lưu giữ tại TTLTQG I; được ghi chép rải rác trong thư tịch Hán Nôm hiện đang lưu giữ tại các tầng thư lớn trong nước, tiêu biểu như: VNCHN, TVVSH, TVVVH, TVQG, v.v...; trong hai bộ sử lớn của cả triều đình nhà Nguyễn và triều đình nhà Thanh là *ĐNTL* và *TTL*. Về mốc thời gian, Luận án lấy năm 1802 làm mốc mở đầu bởi đó là thời điểm vua Gia Long lên ngôi và thiết lập quan hệ với triều đình nhà Thanh; đồng thời lấy năm 1885 là năm mà Pháp và Trung Quốc ký kết *Hiệp ước Thiên Tân* sau khi ký kết với triều đình nhà Nguyễn hai bản *Hòa ước* năm 1883 và năm 1884, khép lại mối quan hệ chính thức giữa triều đình hai nước.

- Phạm vi nghiên cứu: Để tạo tiền đề và để đạt được hiệu quả cao hơn trong việc thống kê, khảo sát và nghiên cứu văn kiện ngoại giao triều Nguyễn, Luận án tìm hiểu sơ lược về toàn bộ tình hình giao thiệp giữa triều Nguyễn và triều Thanh, phác họa hoạt động ngoại giao thông qua các hình thức giao thiệp chủ yếu như: tình hình đi sứ, công cán, trao đổi văn kiện ngoại giao. Tiếp đó, Luận án tiến hành khảo sát nguồn tư liệu CBTN, nguồn thư tịch Hán Nôm, nguồn sử liệu có ghi chép văn kiện ngoại giao mà triều đình nhà Nguyễn gửi triều đình nhà Thanh; sau đó tiến hành phân loại, so sánh đối chiếu để xác lập được hệ thống những văn kiện ngoại giao tương đối chuẩn xác, nghiên cứu giá trị nội dung và hình thức của những văn kiện ngoại giao này, qua đó tìm hiểu đôi nét về đường lối ngoại giao của triều Nguyễn đối với triều đình nhà Thanh trước bối cảnh chính trị đương thời, tìm hiểu hình thức nghệ thuật của thể loại văn kiện ngoại giao triều Nguyễn.

4. Phương pháp nghiên cứu

Trong một Luận án thuộc chuyên ngành Hán Nôm, vừa mang tính tổng hợp tư liệu từ văn bản Hán Nôm vừa mang tính nghiên cứu lịch sử, nghiên cứu văn học; do đó, chúng tôi sẽ áp dụng những phương pháp nghiên cứu chủ yếu sau: